ધર્માચરણ વિશે માર્ગદર્શન કરનારી ગ્રંથમાલિકા : ખંડ ૨

સોળ સંસ્કાર

(Sixteen Sanskars - Gujarati)

ગ્રંથનું મનોગત

માનવીનો જન્મ ઈશ્વરપ્રાપ્તિ માટે છે, એવી ધર્મની શીખ હોવાથી જન્મથી તે મૃત્યુ સુધીના પ્રત્યેક પ્રસંગે ઈશ્વરની સમીપ જવા માટે આવશ્યક એવી ઉપાસના કેવી રીતે કરવી, એનું માર્ગદર્શન ધર્મશાસ્ત્રોમાં કરવામાં આવ્યું છે. જન્મથી વિવાહ સુધી જીવનનું એક ચક્ર પૂર્ણ થાય છે. તેવું જ ચક્ર પુત્રના / કન્યાના જન્મથી તેના વિવાહ સુધી હોય છે. એવું પેઢી દર પેઢી સુધી ચાલુ હોય છે. ગર્ભધારણાથી વિવાહ સુધીના કાળના જીવનમાં આવનારા મુખ્ય સોળ પ્રસંગોમાં ઈશ્વરની સમીપ જવા માટે કયા સંસ્કાર કરવા, તેની માહિતી આ ગ્રંથમાં આપી છે. આ સંસ્કારોને કારણે આગળ ઉપાસના સારી થવા માટે સહાયતા મળે છે. સંસ્કાર કેવી રીતે કરવા, તેનું વિવેચન ગ્રંથના અંતમાં આપેલા સંદર્ભગ્રંથોમાંથી લીધું છે. સદર ગ્રંથમાં સંસ્કાર અંતર્ગત વિધિઓમાંની પ્રત્યેક કૃતિ કેવી રીતે કરવી, તેનો વિસ્તૃત ઉહાપોહ કરવા કરતાં અમુક એક કૃતિ અમુક એક પદ્ધતિથી શા માટે કરવી, તે પાછળની અધ્યાત્મશાસ્ત્રીય કારણમીમાંસા કરવાને અધિક મહત્ત્વ આપ્યું છે. તેમ કરવાથી સંસ્કારો પાછળ રહેલું શાસ્ત્ર સમજવા માટે સહાયતા થશે. વર્ણ, જાતિ, ઉપજાતિ ઇત્યાદિઓના સંસ્કારોમાંની વિધિઓમાં થોડા ઘણા પાઠભેદ હોવા છતાં પણ તેને કારણે વિધિઓ પાછળનું શાસ્ત્ર સમજવામાં અડચણ આવશે નહીં. તેમજ કેટલાક લોકો મૃત્યોત્તર સંસ્કારોની પણ સોળ સંસ્કારોમાં ગણના કરે છે. તે સંસ્કારો વિશેનું થોડું વિવેચન સનાતનના 'મૃત્યુ અને મૃત્યોત્તર ક્રિયાકર્મ' આ લઘુગ્રંથમાં કર્યું છે.

હાલના બુદ્ધિપ્રધાન સમયમાં પણ સહુકોઈએ સંસ્કાર અને વિધિ પાછળનું શાસ્ત્ર જાણી લઈને તે પ્રમાણે તે કરીને વધારેમાં વધારે ઈશ્વરની સમીપ જવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ જ શ્રી ગુરુચરણોમાં પ્રાર્થના. - સંકલક

('અધ્યાત્મશાસ્ત્ર' આ ગ્રંથમાલિકામાંના સર્વ ખંડોના 'ભાગ ૧' અને 'ભાગ ૨'નું સામાયિક મનોગત 'ધર્મ' આ ગ્રંથમાં આપ્યું છે.)

અનુક્રમણિકા

(કેટલાક વિશિષ્ટતાપૂર્ણ સૂત્રો [મુદ્દાઓ] '*' ચિહ્નથી દર્શાવ્યાં છે.)

૧. વ્યુત્પત્તિ અને અર્થ ૧૭

૧ અ. નૈમિત્તિક કર્મ, સંસ્કાર, ઉત્સવ અને તહેવાર ૧૭

૨. મહત્ત્વ ૧૮

૩. અધિકાર (સંસ્કાર કોના કરવા ?) ૨૨

૪. પદ્ધતિ ૨૨

૫. આધાર વિધિઓ ૨૫

૬. સંસ્કાર ૩૨

૬. ૧. ગર્ભાધાન (ઋતુશાંતિ) ૩૨

૬. ૨. પુંસવન (પુત્રપ્રાપ્તિ) ૩૭

૬. ૩. સીમંતોન્નયન ૪૦

૬. ૪. જાતકર્મ (જન્મવિધિ, પુત્રાવણ) ૪૧

૬. ૫. નામકરણ ૪૨

૬. ૬. નિષ્ક્રમણ (ઘરની બહાર લઈ જવું) ૫૦

૬. ૭. અન્નપ્રાશન ૫૧

૬. ૮. ચૌલકર્મ (ચૂડાકર્મ, શિખા રાખવી) ૫૨

૬. ૯. ઉપનયન (વ્રતબંધ, જનોઈ) ૫૩

૬. ૧૦. મેધાજનન (ખાખરો ભીનો કરવાની વિધિ) ૬૯

૬. ૧૧. મહાનામ્નીવ્રત ૭૦

૬. ૧૨. મહાવ્રત ૭૦

૬. ૧૩. ઉપનિષદ્વ્રત ૭૦

૬. ૧૪. ગોદાનવ્રત (કેશાંત સંસ્કાર) ૭૦

૬. ૧૫. સમાવર્તન ૭૧

૬. ૧૬. વિવાહ ૭૩

* અર્થ અને સમાનાર્થી શબ્દ * ઉદ્દેશ અને મહત્ત્વ ૭૪
* પ્રકાર * વિવાહ નક્કી કરવા ૭૪
* વાગ્દાન (વાઙ્નિશ્ચય) ૭૭
* મુહૂર્તનિશ્ચય અને વેવાઈ ભોજન * ગૌરીહરપૂજન ૭૮
* અંતરપટધારણ વિધિ ૭૯
* કન્યાદાન વિધિ ૮૪
* મંગળસૂત્રબંધન * લાજાહોમ ૮૫

* અશ્મારોહણ (કન્યાએ ઓરસિયા પર ઊભું રહેવું) ૮૬
* સપ્તપદી મંત્ર ૮૬
* વિવાહોત્તર વિધિ ૮૯
* વિવાહ સંસ્કાર દ્વારા વર-કન્યાએ એકબીજા સાથે એકરૂપ થવું ૯૦
* વિવાહસંસ્કારના ઉદ્દેશને જ નેવે મૂકનારી સરકાર અને ન્યાયસંસ્થાનો નિર્ણય અને તેને કારણે ફેલાયેલી અનૈતિકતા દ્વારા કુટુંબસંસ્થા નષ્ટ થવાનું જોખમ ! ૯૦
* લોકો, વિવાહબાહ્ય સંબંધોની વિકૃતિનો વિરોધ કરો ! ૯૧

‘વિવાહસંસ્કાર'ને લગતી ટીકા અથવા અયોગ્ય વિચાર અને તેમનું ખંડન ૯૪